

ИНСТИТУЦИОНАЛНИТЕ МЕХАНИЗМИ КАТО РЕГУЛАТОР В СФЕРАТА НА МОНУМЕНТАЛНИТЕ ИЗКУСТВА ПРЕЗ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ ПЕРИОД

Анелия Александрова

INSTITUTIONAL MECHANISMS AS A REGULATOR IN THE FIELD OF MONUMENTAL ARTS DURING THE SOCIALIST PERIOD

Anelia Aleksandrova

Abstract

Numerous State Institutions have established a National programme for new advance in the development of Bulgarian Architecture and Art Synthesis until 1990. In that programme, some particular measures for the realization of certain institutional requirements have been set up. A uniform art policy has been implemented for the construction of architectural sites, for the formation of architectural environment and accomplishment of art synthesis, as well as for the establishment of the look of towns and villages. For the accomplishment of Art Synthesis, a complete system has been established for planning, funding and conducting creative cooperation between architects and artists in producing pieces of Art tightly related to the architectural environment. That leads to a complete policy in ordering and producing Monumental Art works. Through the means of Art Synthesis the ideological and educational task of Mural-monumental Arts is completed and the artistic taste of man is shaped up.

All those mechanisms for producing Monumental Art works during the Socialism period are aimed at the accomplishment of pieces of Art of high aesthetic and emphatic ideological impact in architectural environment.

Key words: *Monumental Art, Art Synthesis, Union of Bulgarian Artists, Union of Architects in Bulgaria, Socialism period*

В социалистическия период се отдава съществено значение на развитието, хуманизирането и естетизирането на „жизнената

среда” на човека. Основна роля за осъществяването на тази задача има архитектурата и нейната взаимовръзка с другите изкуства, в това число и с монументалните форми. Архитектурата и монументалните изкуства се разглеждат като „мощно средство за формиране на хармонична жизнена среда, за изграждане на всеотрасно развити личности, за духовно и естетическо изграждане на народа”¹.

В годините след Априлския пленум (1956 г.) на Централния комитет (ЦК) на Българската комунистическа партия (БКП) настъпват промени първо в развитието на българската архитектура, като се създава комплексна представа за изграждането на пространствената жизнена среда. Това обуславя реализирането в интериорните и екстериорни пространства на редица монументални произведения, осъществяващи синтеза с архитектурата. Интензивните темпове и огромните мащаби на строителство, типизацията и индустриализацията са предпоставка за нов тип творчески решения в рамките на архитектурата. В условията на индустриализирано строителство ново съдържание получават проблемите, отнасящи се до архитектурните ансамбли, тяхното единство и разнообразие, традицията и творческото отношение, архитектурният образ и художественият синтез. За изграждането на „пълноценна, естетизирана и хуманизирана жизнена среда” се налага въвеждането на единна художествена политика при изграждането на архитектурните обекти, във формирането на архитектурната среда и осъществяването на художествен синтез, както и при оформлението на облика на селищата. Това довежда и до цялостна политика при възлагане и реализиране на монументалните творби. Създава се единна програма за естетическо възпитание на народа и особено на младежта.

За осъществяване на по-нататъшния подем в развитието на архитектурата и синтеза с другите изкуства, Политбюро на ЦК на БКП излиза с постановление, в което набелязва основните задачи на българската социалистическа архитектура (жилищна, промишлена) и изискванията в областта на териториалното устройство и градоустройство, на културно-битовото строителство, на интериора и дизайн². Като основна черта на архитектурата се посочва народностният ѝ характер, основаващ се на типизация и унификация, както и стремежът към красота и съвършенство на архитектурния облик на

сградите и комплексите. Счита се, че архитектурата, заедно с монументалните произведения, е нужно да въплъщава вековната любов на българския народ към красотата, както и да изпълнява възпитателна и естетическа функция. Социалистическата архитектура е необходимо да се отличава с идейно-художествена зрялост и стилова чистота на архитектурните концепции. По отношение на жилищната архитектура, тя следва да отразява духа на единство и приятелски връзки на социалистическия колектив, „интимност във външните и вътрешни пространства”³, оптимистични и разнообразни пластични и цветови решения. Обществените сгради следва да отразяват хуманизма и демократизма на социалистическия строй. В тази връзка се търси функционалност и естетичност на интериорните пространства и на обзавеждането, като богатата национална традиция на народния бит се хармонизира с динамиката и постиженията на съвременните материали и технологии. Разработва се цялостна система за дизайн на изделията на базата на единните модули, изграждащи архитектурната среда. Подготвят се интериорни проекти за всички обществени и масово повтарящи се сгради, одобрявани заедно с проектите на архитектурните обекти.

Редица държавни институции като Комитета по архитектура и благоустройство, съгласувано с Комитета за култура, Комитета за наука, технически прогрес и висше образование, БАН⁴, СБХ⁵, САБ⁶ съставят програма за осъществяването на нов подем в развитието на българската архитектура и художествения синтез за периода до 1990 г. В тази програма са заложили конкретни мерки за реализирането на определени институционални изисквания. При пространственото изграждане на жизнената среда се предлага целенасочен комплексен подход за решаването както на градоустройствени и благоустройствени проблеми, така и на монументално-декоративните елементи. Набляга се на получаването на индивидуален художествен облик на всеки град. За повишаване на идейно-естетическото звучене на архитектурата и за постигане на висока изразителност и емоционална сила на жизнената среда следва да се осъществи синтез на архитектурата с другите изкуства, с природната среда, с културните и историческите паметници. За осъществяването на този синтез се създава цялостна система за планиране, финансиране и изпълнение

на съвместна творческа работа на архитекти и художници за реализиране на художествени произведения, органично обвързани с архитектурната среда. За постигането на тази задача се залагат средства още при планирането на капиталното строителство, а към проектантските институти и организации се привличат като сътрудници художници, чиято цел е проектирането на художествения синтез. Те участват и в архитектурните съвети още при разглеждането на проектите. Комитетът по труда и работната заплата утвърждава длъжността „главен художник” към основните проектантски институти в големите селища. По този начин художниците започват да играят важна роля при формирането на жизнената среда.

За осъществяването на възможно най-оптимален художествен синтез особено внимание се обръща на подготовката на висококвалифицирани кадри в областта на архитектурата и изкуствата, особено на монументалните изкуства. В съответствие с това висшите учебни заведения внасят подобрения в учебните си програми за по-голяма ефективност при осъществяването на синтеза между архитектурата и монументалните изкуства. Те създават колективи между студентите от ВИАС и ВИИИ „Николай Павлович” (днес НХА⁷). Отправят се препоръки към САБ и СБХ да създадат план-програма за бъдещото развитие на стенните и монументални изкуства, както и за участието им в създаването на художествения облик на населените места. Особено внимание се обръща на по-голямата ефективност на пропагандната роля на стенно-монументалните произведения. Съвместно Комитетът за култура, Комитетът за наука, технически прогрес и висше образование и БАН препоръчват организирането на теоретични изследвания и разработки по проблемите за художествения синтез. Предвижда се САБ да осъществи приемственост с опита на Съветския съюз и другите социалистически страни по отношение на програмите на творческите съюзи за развитие на архитектурата и художествения синтез, както и съвместна работа на български архитекти и творчески кадри с колегите им от социалистическия блок. При проектирането на значими обществени здания се дават правомощия на САБ да определя проектантите за това.

Като основна държавно-обществена форма за ръководство и направляване на процесите на художествения синтез се определят

САБ, СБХ и Държавната комисия за изобразителни, приложни изкуства и архитектура – орган на Комитета за култура. Тясна първостепенна задача е да се осигури провеждането на единна държавна политика за цялостно изграждане на архитектурно-художествения облик на населените места, т.нар. тотален синтез. Окръжните комитети на БКП са контролният орган, който следи архитектурните и строителни организации при изпълнението на мащабни архитектурни и монументални произведения и осъществяването на синтеза между тях. Партийните държавни органи са тези, които стриктно трябва да съблюдават да не се допуска реализирането на утилитарни монументални творби със съмнителни художествени качества. При това те трябва да оказват пълна подкрепа на новаторството и творческото търсене за създаване на художествени и трайни архитектурни и монументални произведения. Доколко се осъществява тази подкрепа на нови творчески търсения е под въпрос, защото голяма част от ортодоксалния партийен апарат не се придържа към отправените препоръки. Новаторските идеи се осъществяват в повечето случаи с подкрепата на отделни членове на тези партийни органи и то с цената на много усилия и компромиси. Всичко това обуславя развитието на монументалните изкуства през социалистическия период, които са пряко обвързани със спецификата на архитектурната среда. Всички партийни изисквания към архитектурата аналогично са съотнесени и към стенно-монументалните произведения.

Художественият синтез, поставен като основна задача пред архитекти и художници, продължава да стои на дневен ред и в други партийни постановления, като това на Министерски съвет за синтеза и дизайна в решенията на Десетия конгрес на БКП, дори в речите на Тодор Живков пред VIII Пленум на Централния комитет на Комсомола от 1969 г. В тях са отразени директивите на партията за развитието на архитектурата и монументалните изкуства и дизайна, които през социалистическия период са основни фактори за създаването на красотата за човека⁸. През социализма особено се набляга на категорията „красота“, която според актуалните тогава възгледи е необходимо да присъства във всяка една сфера, дейност, среда, вещ или произведение на изкуството. Социалистическото изкуство по дефиниция е „предназначено за народа“, което води до съдържателни и

изобразителни промени в неговата структура. С масовата индустриализация на огромни комплекси осъществяването на синтез става наложително от гледна точка на тяхното естетизиране. Посредством средствата на художествения синтез се реализира идейно-възпитателната задача на стенно-монументалните изкуства и се формира художественият вкус на човека.

Всъщност още в началото на социалистическия период в редица партийни документи се регламентират условията за създаване на архитектурен синтез. В постановление на Министерски съвет и Правилник от 1949 г. се поставя въпросът за необходимостта от идейно-естетическа и културна държавна политика⁹. През 1948 г. СБХ създава постоянен Художествен съвет, отговарящ за възлагането и проектирането на художествените творби и регулиращ идейно-естетическата страна на произведенията¹⁰. В началото, когато се създават Съветите за изкуство и култура към Окръжните народни съвети, все още няма ясно планирана концепция за механизмите на възлагане, проектиране, приемане и контрол на произведенията на монументалните изкуства поради бързите темпове, с които е нужно те да бъдат осъществени¹¹. Поради това монументалните творби, създадени по времето на първите стъпки на тези Художествени съвети, не са обвързани с тематични планове.

В 142-то постановление на Министерски съвет от 1959 г. Комитетът за архитектура и благоустройство и Министерството на просветата и културата се посочват като органите, които ежегодно да определят новите сгради, където да се реализират стенно-монументални произведения. Инструкциите на Министерския съвет обаче са омаловажени от Комитета за архитектура и благоустройство с известно намаляване на разпоредителните действия. Това довежда и до ограничаване на средствата за планиране, проектиране и реализиране на монументални произведения, което води след себе си хаос в организирането на етапите, през които е необходимо да премине всяка творба. Субсидиите за монументални произведения се редуцират и предимно се пренасочват към строителството за довършителни дейности. За да се преустанови тази практика, разпоредбите се конкретизират и усъвършенстват в Правилника за приложение на териториално-селищното устройство в частта за архитектурно-

художествено оформление. В Правилника за капитално строителство се посочва, че във всички сгради, независимо от тяхното предназначение, още във финансовите разчети за строителството е задължително да се отделят средства в рамките на 1,5 – 5 % от общата парична стойност за реализиране на стенно-монументални произведения. Тези средства се усвояват от Министерството на строежите и архитектурата и от Комитета за изкуство и култура. Определените проценти за субсидиране на трайни художествени произведения е възможно да бъдат увеличени, в случаите когато се търси уникален облик на сградата. Тези частни случаи могат да се осъществят единствено с решение на Министерство на строежите и архитектурата. Със Закона за териториалното устройство се уреждат финансовите въпроси за субсидирането на трайни художествени произведения. Предвижда се към основните финансови разчети за изграждането на обектите по капиталното строителство да се предвидят процентни средства от общата финансова стойност на новостроящата се сграда за създаването на трайни художествени творби в архитектурната среда. Тяхната процентна стойност се изчислява в зависимост от характера на обекта. Тези законови разпоредби уреждат както архитектурната среда, така и инфраструктурните проекти като площи, магистрали и т.н. Необходимо е Държавните комисии за проектиране и изпълнение да съгласуват с автора изразходването на предвидените парични средства от генералния бюджет, финансиращ изграждането на сградата. На СБХ и САБ също се предоставя възможност да уреждат финансирането на монументалните творби при обекти на капитално строителство, както и хонорарите на авторите на тези произведения.

Като единствен компетентен орган за поставяне на художествена оценка и определяне размера на възнагражденията на монументалните произведения се определя Държавната комисия към СБХ и САБ. Нейното ръководство е отредено на председателя на Комитета за изкуство и култура.

Обектите от национално значение се финансират от Комитета за изкуство и култура. Това е регламентирано в Правилника за трайните монументални изкуства¹². През 1975 г. се съставя Национална програма и концепция за бъдещето развитие на монументалните изкуства за няколко десетилетия напред.

Решенията на Декемврийския пленум на Централния комитет на партията дава възможност за изграждане на увеличен брой жилища, ясли, детски градини, младежки и пионерски домове¹³. Това е предпоставка и за създаване на повече стенно-монументални произведения, тъй като се разкриват по-голям брой места за тяхната реализация. Включването на монументални творби в новоизградените обекти се обуславя и от влезлите в сила преди това законови разпоредби на държавния апарат. На тези основания творческите съюзи – СБХ и САБ, Комитета за изкуство и култура, Министерство на строежите и архитектурата, възлагат създаването на трайни художествени произведения с високи художествени качества едновременно с изграждането на новите сгради.

В зависимост от начина на възлагане монументалните творби се разделят на две групи¹⁴. Първата група включва монументални произведения, създадени със самостоятелна субсидия от Окръжните съвети за изкуство и култура и Комитета за изкуство и култура, което им придава статут на самостоятелни обекти. Втората група обхваща монументалните творби, изградени на основание на 142-то постановление на Правилника за териториално-селищно устройство, според което те участват във финансовите разчети за построяване на обектите със своя самостоятелна сметка в цялостната проектосметка на новостроящата се сграда.

В заключение може да се каже, че възлагането на проектиране и реализиране на монументални произведения като самостоятелни обекти или като обекти на капиталното строителство се осъществява посредством Държавните комисии чрез проведените от тях общи или контракувани конкурси. Това става на основание Правилника за монументалните произведения и Правилника за държавните комисии към СБХ и САБ, като хонорарите се определят по Тарифата за авторските възнаграждения. Относно планирането и създаването на монументални произведения са отговорни Окръжните съвети за изкуство и култура, Комитетът за изкуство и култура или инвеститора на основание 142-то министерско постановление и Правилника за приложение на Закона за териториално-селищно развитие¹⁵. По този начин се създава Национална програма за изграждане на творчески произведения, третираща бъдещите монументални творби. В рамки-

те на тази програма се разглеждат и обсъждат обекти според тяхната значимост, в зависимост от националното им или окръжно значение. Одобрението и приемането на обектите и монументалните произведения в тях се осъществява от Държавните комисии към Комитета за изкуство и култура, СБХ и САБ на базата на художествените качества на творбите. Преди това тези произведения са преминавали и получили одобрение от Художествения съвет към Окръжния народен съвет и Окръжния съвет за изкуство и култура. Там проектите за монументални творби са представени в мащаб с разяснителни материали, фотоси на околната среда, архитектурни чертежи, макети на пространствената среда и на начина, по който се ситиурат произведенията в нея. Това помага Художественият съвет да придобие поясна представа за усвояването на архитектурното пространство и доколко е реализиран хармоничен художествен синтез. Също така членовете на съвета съблюдават за тематичното съдържание на монументалните творби и художествените им качества. Те стриктно следят дали произведенията отговарят на партийните директиви в идеен и естетически план. Ако монументалните произведения отговарят на изискванията, с протокол проектът се предлага за разглеждане от държавните комисии към СБХ и САБ. След това проектите, свързани с проектосметна документация, се одобряват от Министерството на строежите и архитектурата и Комитета за изкуство и култура за финансиране от БНБ¹⁶. За качествено художествено изпълнение на монументалните произведения е отговорна създадената строителна организация към Научния институт за паметниците на културата.

Всички тези механизми за създаване на монументални произведения през социалистическия период имат за задача да осъществят реализирането в архитектурна среда на художествени авторски творби с високо естетическо и подчертано идейно въздействие.

БЕЛЕЖКИ

¹ Постановление на Политбюро на ЦК на БКП от 28.06.1977 г. София.

² Пак там.

³ Пак там.

⁴ БАН – Българска академия на науките.

⁵ СБХ – Съюз на българските художници.

⁶ САБ – Съюз на архитектите в България.

⁷ НХА – Национална художествена академия.

⁸ **Бербенлиев, П.** – В: За синтеза на архитектурата и монументалните изкуства. С., 1978, с. 144–146.

⁹ Държавен вестник, бр. 140, 1949.

¹⁰ **Павлов, Ал.** Система за възлагане, проектиране, приемане и контрол на произведенията на монументалните изкуства във връзка с проблемите на синтеза. – В: За синтеза на архитектурата и монументалните изкуства. С., 1978.

¹¹ Пак там.

¹² Държавен вестник, бр. 26, 1 май 1966.

¹³ **Павлов, Ал.** Цит. съч.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ БНБ – Българска народна банка.

ЛИТЕРАТУРА

Публикации

Бербенлиев, П. – В: За синтеза на архитектурата и монументалните изкуства. С., 1978, с. 144–146.

Държавен вестник, бр. 140, 1949.

Държавен вестник, бр. 26, 1 май 1966.

Павлов, Ал. Система за възлагане, проектиране, приемане и контрол на произведенията на монументалните изкуства във връзка с проблемите на синтеза. – В: За синтеза на архитектурата с монументалните изкуства. С., 1978.